

מזיכרונותיה של מאשה גרינבאום על המשורר היידי הירש גליק

במחנה העבודה באסטוניה

אסטוניה היה מדינה קטנה; בסך הכל שני מיליון תושבים. בעת שפרצה מלחמת העולם השנייה, חיו בה רק 4,500 יהודים. באוגוסט 1940 סופחה גם אסטוניה, כשתי שכונותיה הבלטיות ליטא ולטביה, לברית-המועצות כרפובליקה סובייטית. גם כאן סבלו היהודים מידו הקשה של השלטון הקומוניסטי: הוא הלאים את עסקיהם, הגלה את מנהיגיהם, ואסר כל פעילות תרבותית ורוחנית עברית ויהודית. ב-27 באוגוסט 1941, כלומר חודש לפני שכבשו הגרמנים את אסטוניה, גורשו לסיביר כ-500 יהודים; כ-3,000 יהודים הצליחו להימלט מן המדינה לפני בוא הגרמנים; 936 יהודים, גברים, נשים וילדים, נרצחו בידי הגרמנים בעזרתם של משתפי פעולה ומתנדבים אסטונים. פעילים במיוחד היו ארגוני האסטונים הלאומניים אומקייטסה (הגנה עצמית) והופס. יחד עם הצבא הגרמני והס"ס שדדו אנשיהם מן היהודים את רכושם, והשתתפו ברדיפות ובמעשי אכזריות רבים. רק שבעים יהודים מצאו מקלט אצל שכניהם האסטונים, ומאלה נותרו בחיים עד סוף המלחמה שלושה בלבד. השאר מצאו את מותם בעקבות מעשי הלשנה של שכניהם ומכריהם מאתמול.

באוגוסט 1942 היו באסטוניה עשרים מחנות עבודה שהקימו הגרמנים, ואליהם הוגלו יהודים מגטאות וילנה וקובנה ומערים שונות בפולין, בגרמניה, באוסטריה, בצ'כיה ובהונגריה. המשלוחים הגיעו למחנות ויצאו מהם בתכיפות גדולה, ובשל כך לא הצליחו הכלואים בהם ליצור קשרים עם תושבי הסביבה ולהתארגן להתנגדות ולבריחה. בגלל תנאי התברואה הגרועים התפשטו במחנות לעתים קרובות מחלות מידבקות, והן הפילו חללים רבים. במיוחד סבלו הכלואים מטיפוס הבטן ומטיפוס הבהרות. רבים מתו מרעב ומחולשה עקב העבודה הקשה, התעללויות אכזריות ומעשי רצח שרירותיים. אסירי המחנות האלה הועסקו בסלילת כבישים, בהנחת פסי רכבת, בבניית שדה תעופה, במכרות ובביצורים שונים ובחפירת תעלות נגד טנקים בשביל הצבא הגרמני. השליטה על המוני העובדים היתה בידי ארגון טוט, שהעביר עובדי כפייה מכל ארצות אירופה הכבושות, וביניהם רבבות יהודים. השליטה על המחנות היתה בידי אנשי הס"ס, קצינים וסמלים. הם היו הממונים הבלעדיים על חייהם, ובייחוד על מותם, של המוני בני אדם במסגרת התכנית הנאצית לפתור את בעיית העם היהודי "פתרון סופי".

בין הכלואים במחנה נרווה היה גם המשורר היידי הירש גליק, מחבר שיר הפרטיזנים "אל נא תאמר הנה דרכי האחרונה". הירש היה צעיר נמוך קומה, חיזור ובעל עיניים חולמות. בני וילנה התגאו מאוד ב"משורר שלהם". הירש גליק השתייך לקבוצת הסופרים, שנודעה בשם "וילנה הצעירה". חברי הקבוצה היו מעמודי התווך של הפעילות התרבותית שם. את

יצירותיהם הכירו בעולם היהודי, והם הרבו לקרוא מתוכן בערבי ספרות, שהתקיימו בבתי-הספר היידיים בוורשה ובערי השדה של פולין. לנרווה הגיע הירש עם חברים נוספים מגטו וילנה, אבל ללא בני משפחה.

הממונה היהודי על המחנה, דילר, הציע להירש לעבוד במושב החצר המיוחסת שבתוך המחנה: שם היתה העבודה קלה יותר מאשר מחוץ למחנה; אבל לקבוצה זו יצא שם רע. אסירי המחנה קראו להם "משרתי הגרמנים בהתנדבות" – אף שהיו אלה הגרמנים שבחרו את האנשים שישרתו אותם. יחד עם זאת קינאו בהם רבים בגלל הזכויות המיוחדות שנהנו מהן. אבל הירש לא היה מוכן בשום אופן לעבור אל המיוחסים, והעדיף לעבוד כמו שאר האסירים. אולי היו עוד סיבות לרצונו לעבוד מחוץ למחנה: לפני הגיעו למחנה טעם הירש טעם של חיי פרטיזנים, וגם עתה חלם על הקמת מחתרת ועל בריחה ליער, אל הלוחמים נגד הגרמנים.

בחירוק שיניים עבד הירש, לא התלונן ולא השתמט מן העבודה הקשה בסלילת כבישים ובחפירת תעלות ושאר עבודות לצורכי הצבא הגרמני. יחד עם חבריו נשא אבנים, ובדרך היה קורא באוזניהם בעל-פה משיריו.

בהומור המיוחד לו השווה הירש גליק את מנוחת עובדי הכפייה למנוחת הפועל העברי בארץ. הוא הדגיש שאסור לאבד את התקווה, חייבים להתאזר באומץ לב, וגם ברגעים הקשים אין לאבד את חוש ההומור.

במחנה פרצה מגפת טיפוס, ויום יום הובאו אנשים נוספים לבית החולים. היתה זו בעצם מרפאה קטנה, שלא היתה מסוגלת לקלוט את החולים הרבים. גם הירש גליק חלה, וחבריו הביאו אותו למרפאה. מאמצים רבים נעשו להצילו מן המחלה. השתדלו להביא לו אוכל מזין ואכן הוא החלים.

בגלל המגפה אסרו הגרמנים על היציאה לעבודה. אין יוצא ואין בא. הקרמטוריום, שאליו הובאו המתים והמתים למחצה, פעל יומם ולילה. הגרמנים ערכו בדיקה יסודית של העובדים, וכל מי שהיה חולה או חסר כוח הועבר לחלק נפרד של המחנה, להסגר.

כדי להילחם במחלה – מחשש שתפגע גם בהם עצמם – הורו הגרמנים לחטא בליזול את דרגשי השינה. כך נאלצו האסירים לישון במשך חודשים על הקרשים הלחים והמסריחים. גם הבגדים עברו חיטוי בקיטור כדי להשמיד את הכינים, אך בשעת החיטוי נאלצו האסירים להסתובב עירומים בקור עד שנגמר התהליך. התמותה היתה גבוהה מאוד, ואילו הטיפול היה עלוב וללא הועיל: האנשים מתו בהמוניהם; החולים והגוססים נעזבו לנפשם. עם הזמן הובאו לקרמטוריום גם האנשים, שלא היו מסוגלים לעבוד מהיותם חלשים מדי, וכך הגיעו לקצם חיהם של רבים מיושבי המחנה. ועיני המשורר, שכמעט נפל בעצמו קרבן למחלה, רואות, והוא מנציח את המראות בפואמה.

אחד השעשועים האכזריים שהמציאו הגרמנים נקרא תרגילי התעמלות, והיא למעשה מסכת של ייסורי גוף. במשך שעות היו מאלצים את האסירים התשושים לקפץ כצפרדעים, לרקוד, לזחול או לכרוע בהליכת אוזנים. מראה האומללים, המקפצים בשארית כוחותיהם במגרש המסדרים, היה ממלא את לבותיהם של הגרמנים והאסטונים שמחה רבה. היה זה הבידור החביב עליהם.

זמן מה לפני חנוכה של שנת 1943 החליטו כמה אסירים במחנה לחגוג את החג. הם נפגשו בחשאי בצריף הגברים מספר 1 ובחרו מתוכם ועד. תפקידו של הוועד היה לגבש תכנית לחג וליצור קשר עם הנשים ועם צעירים בצריפים האחרים, כדי לשתף רבים ככל האפשר בחגיגה – כמובן בלי שיגיע הדבר לאוזני הגרמנים. אחד האסירים, שעבד במחנה בבית מלאכה מיכני, קיבל על עצמו להכין את מנורת החנוכה, ואחר ארגן נרות. האמנים כתריאל ברוידא, פימה ומרק שפירא, סימה קנטרוביץ והירש גליק קיבלו על עצמם להכין את החלק האמנותי. החגיגה נועדה להתקיים עם הדלקת נר ראשון של חנוכה, אבל באופן בלתי צפוי הופיע קורט פניקה, מפקד הס"ס האחראי על המחנה. האנשים נבהלו מאוד, ובקושי רב הצליחו להסתיר את ההכנות, להתחמק מן הצריף ולחזור למקומם הקבוע. החגיגה נדחתה.

הוחלט אפוא לקיים את החג בערב שלמחרת, ואמנם הדבר עלה בידם. הפעם לא הופיע אף גרמני ואף אסטוני. מנורת הפח נתלתה על הקיר, והנרות זרעו על הנאספים אור מרצד. למרות המאמצים, לא שררה בצריף אווירת חג: כל אחד התכנס בתוך עצמו, נזכר בחגיגה דומה בביתו, יחד עם בני משפחתו שכבר אינם. כולם חשו עצב רב.

את המצב הציל כתריאל ברוידא. הוא החל לדבר, וכולם האזינו בקשב רב. ברוידא השתדל לעורר אצל הנאספים מעט שמחה. פימה ומרק שפירא מיהרו להצטרף ודקלמו קטעים ממחזות שהעלו בעבר בתיאטרון בוויילנה. סימה קנטרוביץ שרה שירים עממיים, והירש גליק קרא פואמה מפרי עטו, ושמה "הפי אנד", כלומר סוף מוצלח. היא מספרת על יהודי מווילנה, שהגיע למחנה נרוה יחיד מכל משפחתו. הוא היה רעב ויחף, אבל רוחו לא נפלה, ולמרות הסבל המשיך לקוות לטוב. בסתר לבו עדיין קיווה שאביו ואמו חיים, וכי עוד ישובו וייפגשו; אבל היהודי הלך ונחלש, וסופו שמצא את עצמו בבית החולים של המחנה, שוכב על מיטה מזהמת באפיסת כוחות, מחכה למוות שיגאל אותו מייסוריו, ובכאב נורא חש איך עוקרים את שיני הזהב שלו. דווקא ברגעיו האחרונים באה פתאום קרן אור והאירה את אפלת חייו. פתאום הרגיש כאילו ניעורו בו כוחות חדשים, ותקווה גדולה לחיים טובים. אבל קרן האור נעלמה, ושוב ראה את עצמו שוכב במקום האפל, להבות אדומות וירוקות עוטפות את גופו, ומתוך הארובה פורץ עשן שחור אל השמים.

קולו הרועד של המשורר ומילות הפואמה ביטאו את מה שחשו רבים. חג החנוכה לא היה לחג אורים ושמחה, אלא לחג של עצב וזיכרונות בצל המוות הקרוב. בשקט התפזרו האנשים לצריפיהם ללילות הקור, שצפירת הבוקר החדה קוטעת אותם באכזריות.

כאשר חזר הצבא האדום לאסטוניה ב-1944 והתקרב למחנות, מיהרו הגרמנים לטשטש את עקבות פשעיהם. אלפים אולצו לצעוד לעבר גרמניה, ורבים מהם מתו בדרך. חלק הועברו למחנות אחרים, ורבים נרצחו. הירש גליק עצמו ברח עם שניים מחבריו ליער, ושם הסתתרו, מחכים לבוא הצבא האדום. לרוע מזלם הקדים ומצא אותם משמר אסטוני, ואנשיו הסגירו אותם לידי הגרמנים. קורט פניקה עצמו טיפל בהן, למען יראו וייראו, עד שיצאה נשמתם. הירש היה במותו בשנות העשרים.

מקור: מאשה גרינבאום, תקווה על פי התהום, יד ושם, ירושלים 1999, עמ' 103-98.